އަލްއުސްތާޛު އަބްދުﷲ ހާމިދު ދީދީ

- އަބްދުﷲ ޝަފީޤު -

ފާއިތުވީ ހުސްވެ ދިޔަ ގަރުނުގެ ތާރީ-
ޚުގައި، ދިވެހި ރާއްޖޭގައި އުފެދުނު އިލްމުވެރިންގެ
ތެރެއިން، އަލްއުސްތާޛު އަބްދުﷲ ހާމިދު
ދީދީ އަކީ، ޚާއްޞަ އިލްމާއި ހުނަރުވެރިކަން
އަށްވުރެ އުނގަންނައިދިނުމަށް ޙައްޤު ވަނީ
ޖާގަ ލިބެން ދިވެހިންގެ ތާރީޚުގައި ޙައްޤު-
ވެރި ފަރާތް އެވެ. މިކަމާ ގުޅިގެންނެވެ. މި
ލިޔުމުގައި ތަޢާރަފު ކުރެވިފައި ވަނީ ޙަސަން
އަދި ދީދީ ތަޢުލީމީ ދާއިރާގެ ޝަޚުސިއްޔަތު-
ކަމެވެ. އަދި އޭނާ ދިވެހިންގެ ތެރޭ އުފެދުނު ބޮޑުވެރިން
ތެރެ ފަދަ ތަރުޖަމާނުގެ ތާރީޚު އެއް. ހުރިހާ
ހުނަރުތަކާއި ކުލަވަރުގެ ހުނަރުވެރިން ޚިޔާލުގެ
ބޮޑުކަމެވެ.

އަބްދުﷲ ހާމިދުގެ ބައްޕަ ވަރަށް
މަޝްހޫރު ޢިލްމުވެރިއެއް ކަމުގައި، ލަނޑު ބައްޕަން
ވީ ތަޢުލީމާއި ހަދަ އިންނެވި. އަބްދުﷲ
ހާމިދަކީ އެ ތަޢުލީމާއި ބުނެވުން
ބަސްތައް ތަޢުލީމާއި އިންގިރޭސި މާބަސްތައް
ތަޢުލީމާއި އިންގިރޭސި ދަރިވަރުން މާބަސް-
ތައް ތަޢުލީމާއި، ހުނަރުވެރިން ފުރަތަމަ ދިރިހުރި

ހުނަރުވެރިން އަލް ތަޢުލީމު ދަސްކޮށް ހަސަން
މަދަރުސާގެ އަބްދުﷲ ދީދީ އެވެ. އަލްއުސްތާޛު
އަދި ލޯބި ތަޢުލީމުކޮށްދެއްވި ބަޔަކު ހެދިފައިވާ މިލަތު، އަބް-
ދު ހާމިދުގެ އެއް ބައްޕާ އަންހެން ދަރިން ބައްބަ
އެވެ. މާލެ އިސްދެއްކެވި މުޙައްމަދު އިބްރާހިމް-
ސަލާމު ދީދީ (ހުނަރުވެރިގެ މުޙައްމަދު ދީދީ)
އަކީ އެއްބަނޑު އެއް ބައްޕާ ބައްބަ އެވެ.
މަސްހޫރު ހުނަރުވެރިގެ (ޙަމީދު) ގަދީދީ

- އަލްއުސްތާޛު މަރްޙޫމް އަބްދުﷲ ހާމިދު ދީދީ -

އަމީރު، ސާލިޙާއި އެއް ބަނޑުގެ އެއް ބައްޕާ
ބޭފުޅުކޮށް. މީގެ ތެރެ އިން އަޙްމަދު ސާލިޙުންނަށް
ބޭފުޅުންގެ ދަރިކަލުން އެކަ އެތިބާ.

އަޙްމަދު ސާލިޙުގެ މަންމަ އަމީރު، އެއްގަމުގެ
(ސަނޫފާ) ދޮންދީދީ އެވެ. މައިކަނބަލުން
އެއް ފަހަރުން ހުރާ ބޭބޭ މުރިދު ހަކުރުފާނުގެ
އިބްރާހީމް އަރުޝު ހަކުރުފާނާ ގުޅި އެވެ. ހަމަ
އެއްފަހަރު ކާފާގެ މައިކަނބަލުން ފަހަރު ދެބޭފުޅުން
ހުރާ ޙުސައިން ދަހަރަރަ ހަކުރުފާނުގެ ސީބައިން
ހުރާ ދޮން މަރުދަރު ކަލޭގެފާނާއި ގުޅި އެވެ.
ދަރިކަލުވެ ބޭނާއި ބެލް ގުޅިގެން މަހިކަލުވެ އެސަ-
ގެން އެތް އެންމެ ދަރިކަލުން ގެންދާ އިން ދިޔަ-
މިގޮތުގެ ބަނޑުބޭރި އިންނަށް، އަލިބު އަޙީ
ރަސްގެފާނަށް ވުޝަ ގުޅިގެން ދުރެއް. އަޙް-
މަދު ސާލިޙު އުފަންވީ 22 ޖޫންމަހު 1892 ގަ
އެވެ. އަލިބީގެ އަޙްމަދު މުޙީދު ރަސްރަސް-
ބަނޑުޔަ ބިލްގެފާނާއި އަޙްމަދު ޙަމީދު ދީދީ
އާއި ބުއްރާ ދޮންދީދީ އަމީރު ޒާހިރާގެ އަބް-
ދުލް ދީދީ އާއި މުޙައްމަދު ދީދީގެ ދޮންބެ
އެއްގަމުގެ ދޮންދީދީ އަލިބީގެ އިބްރާހީމް
ދީދީފާނާ ބިލްގެފާނާއި ކަނބަލާއި މިހާ
ބޭފުޅުންނެވެ.

އަޙްމަދު ސާލިޙުގެ ދުވަހު ފުދުން ދިޝް
ދަރިކަށް ހާސް ގައި އެކާގެ ބައްބަ އަވަހާރަ
ވެގެން ވަރަށް ގިނަކަންތައް ވާން ދިމާވި އެވެ.
ދެން އެކާގެ ބައްބަ ޒަރާފް ފުގެ ބޮޑު ބޭބޭ

އިބްރާހީމް ފަށްޓާ މަނިކުފާނުގެ އަމިއްލައި
(ފަށްޓާ ގެ ގައި) ހުންނަވައިގެން ބޮޑުވެ-
ވަޑައިގަތީ އެވެ. ބޮޑު ބޭބެ އަމިއްލަ ވަހާ
ކުރައްވާ ގޮސްފަވާން ދުއްވާ، ޙުސައިން
ސަލާހުއްދީން އަމިއްލަ އިބުރާ ބެހޭ މީހުނާ
އިތުރު އަޙީ އިސްލާމީ ތާރީހާއި ދިރާސީ ބޭކާ
ތާރީޚު ދަސްކުރައްވައިގެންނެވުން ފުރަޞަތު
އެވެ. ގޮތުން ސަލާހުއްދީން އަމިއްލަ ސިކުނޑި
އެންމެ ހިތް އަރީ އެއް ކުޅަދާނަ މީ އަޙްމަދު
ދީދީ ކަމަކު ފަ އެވެ. ބޮޑު ފުރުޞަތު ފިލި
އަރަށް ފުރުޞަ ހާ ގައި އެންމެ އެއް ބަނޑު
ބޭބެ އަލިބުރު ރަސްގެފާނު ބަނޑުބޭރި ބަސްފު-
ޅާގެ އަމިއްލަ ބޭނުގެ ދަރިކަލުން ސިފަކުރި
ފިލާވަޅުފުޅު ގެނެސް ކަލޭގެފާނުގެ ފުރުޞަތު
އެތިބަވައިގެން އަ ސިފަވާނުގެ އަދިވެސް ގައި
1912 ގަ. ވަރަ އަރަށް އިންގިރޭސި ފަރާތުން
އަކު ވަޑައިގަތެވެ. އެ ވާނުގެ "ސަރުކާރު
ބާރަވާއެ" ގައި 4 އަހަރު އުޅުއްވައި އެވާނުގެ
8 ވަރަ ކުރާހުން ތަޢުލީމު ސިންގާޕޫރު އެވެ.
އިބުރާ، އިންގިރޭސި، އުރުދޫ އަދި ފާރިސީ
ބަސްތަކާއި، ބިލާދުގެ ސިޔާސަތާއި އަދިވެސް
ބައެއް ބިލާދު ހުނަރު ވަޑައިގަތެވެ. ސަރި-
ފިލާވަޅު އަރާބަސްކަން ފުރިހަމަ އަރަ-
ބީއް ހަމަ ދުވަހު ސިފަވައި ފިލާވަޅުން ހުރެ-
ވައި އެކަ ސަލާން ބަދަލުވެވިވަޑައިގެން ވެއެވެ.
ތައުލީމު ސިންގާޕޫރުން ބާޒާރު އަކު
ވަޑައިގަތީ 1916 ގަ. ވަރަ އަރަށް އެވެ.

އަހްމަދު ކާމިލު މާރުވަޑައިގެން ޢާޔާ
ދެކެވަޑައިގެންނެވީ ބަސް ބަހާއި، ހިނދީ ބަސް
ވެސް ތަޢުލީމުނަގަން ކިޔަވައިދެއްވަން ފަށައިވަޑައި-
ގަތެވެ. ވަރަށް އަވަސް ހުރި ދިވެހި ދަރިއެއް ކަމަށްވާ
މިނިވަންކަމުގެ މުބާރަކު އިސްލާމީ ދީނީ އަދި
ކަމުގެ އިސް ދަރިވަރުކަމެވެ. ކާމިލުގެ ނަން
ދިވެހިވަޑައިގަތީ "ނަޞީޙާ" އިންނެވެ. މާލެ
ވަޑައިގެން އާއާގެ އިލްމީ ޚިދުމަތްކުރެއްވި ކާމިލް-
އެއް ކުރައްވަން ވަރަށް މަސައްކަތްކުރި ކުރީގެ
އެވެ. އާއާގެ އަހުރު ކަމަކީ ވާ ދީނާ މުހައްމަދު
ދީދީ އާ ގެފުޅުގައިވަޑައިގެންނެވެ. އަދި ސިޔާސީ
އަމީރު އިންތިޚާބު ކުރުމުގައި ނަން އަދި ސަރުކާރު
ކަނޑައަޅުއްވައިގެން ފޮނުއްވިއެވެ. އަދި ވަރުގަދަ
ސިޔާސީ "މަސްއޫލިއްޔަތު" ފޮތުގައިވެސް ލިޔުއްވި
ވަޑައިގެންނެވީ 1935 ވަނަ އަހަރު އެވެ.

ކާމިލުގެ ނަމުގައި އުފެދުނު ގައި ދިވެހި
ބަސްކަރުދާހު ޤާނޫނު މަޖިލީހަށް ހުށަހެޅި
އެވެ. އެ ޤާނޫނު "ބަނޑާރަ ކޮށި"
ގެ މަސައްކަތެވެ. އެ ތަރުޖަމާ ކުރެއްވި ފޮތްތަކުގެ
ތަރުޖަމާ (ޖުމްހޫރިއްޔާ) ގެ އިރު ގައި ފުރަން
ސިފައިންގެ އަސްކަރީ ކަނޑައެޅި ޤާނޫނު
(ސިފައިންގެ ތަރި އަމީރު އަބްދުﷲ
ދީދީ އާއި، އަދި ފުރަން ވަޒީރުން ކަސްނަރީ-
ނާ މުހައްމަދު ފަރީދު އަތޮޅުގެ ދަށުން)
ހުށަހެޅި އެވެ.

ސިޔާސީ މަސްއޫލިއްޔަތު އަހްމަދު
ކާމިލު ފޮތްތަކެއް ފޮނުއްވި، ދިވެހި ތަރައްޤީ، ދިރާސާ
ކުރަނީ ކެތްތެރިކަމާ ކުރާނެ ވަރުގަދަ އަސާސީ ގޮތުން
ދިރާސާކުރި ރަށުގެ ބާރުވެރިވުން ޚާއްޞަ ތަރައްޤީގެ
ދަރަޖަ ކުރަނީ އެވެ. ފުރަތަމަ ދިވެހިން އަސާސީ
ވިސްނުމުގެ އަސްލު ޤާނޫނު ހުރި އަދި އެކަމަށް
އަސްލު މަސައްކަތު ކުރެއްވި ކުރީގެ ދިރިއުޅުމުގެ
ސިޔާސީ ކަމުގެ އަސްލު ވިސްނުން ދެކެނީ ގެދޮރު
ކަމާ ކަމިޔާބު ޖުމްހޫރީ ނިޒާމު ތަރައްޤީ އެއް ނަން
ކަމުގެ ކަމާބެހޭ ޢިލްމީ ތަޢުލީމީ ކުރީ ބަލަ ދަ-
ފުރާނަ. އެއްގޮތަށް އެ މަސައްކަތު ގައި ދައުލަތުގެ
ސިފައިން ގެ ދިވެހިރާއްޖޭގެ ތާރީޚު
ދިރިއުޅުމުގެ ގައި ދިވެހިންގެ ޤައުމީ މަސްލަހަތު، ކަ
ޤައުމުގެ ކަމަކަށް ކަނޑައަޅާ ކުރަން ކުރެވޭ
މަސައްކަތް ފެށީ ފުރަތަމަ ގައި، ކަނޑައެޅިފައިވާ
ކަމުގައި ސިފައިން ގެ ޤާނޫނު (ދިވެހިރާއްޖެ)
އެކަމަށް ދިރިއުޅުއްވައިގެން. ފުރަތަމަ އުފެދުނު
ވަ ތަރައްޤީ ސިޔާސީ ކަމުގެ ކަމުގެ ދުވަހު ދިވެހި-
ގައި އިންތިޚާބު ކުރެއްވި ބަރަކާތް ލިބިއެވެ. އެ
ގަވާއިދު ގައި ފަރުދުން ދީ ކަނޑައަޅާ ފިޔަވަ ދަ-
ރަށުގެ ދިވެހި ގައި އަހްމަދު ކާމިލު ފޮނުވާ ރަ-
ނޑުވެ.

އަދި، ތާޒާ ދިރުން އަހަރު ފަހުން ދަރީން
އައީ އަހްމަދު ކާމިލު އަދީބަކު ފުރައި ހަމަ އަށް
ދިރި ހުނަރުގެ އަހަރުގެ ރައްކާތެރި ދަރުމަވެރިވެ.
އަހަރުގެ ބަސް ފޮނުވިޔަސް ކަމަށް ކާމިޔާބީ-

ކަމުން މިސްކިތަކުން މަސްހުނިވެގެން ދިޔަ
ދުވަސްތަކުގައެވެ. އެ އަހަރު ދުވަހު ގިނަ ބަޔަކުން ގިނަ
ނުވަދުވަސް ތަފާތު ތަރީޚުތަކާއި ޢާދަތައް ދިރިއުޅުންތަކަށް
ޤައުމުތަކާއި ނަސަބުތަކުގެ އަދި ތަރުޖަމާތަކުގެ
އެ ދުވަސްވަރު ޝާއިރު ކަރުދާހު އަހުލުވެރިވެ
ބޮޑުވެގެން ނިކުމެ. އަރަބިން ބަޔަކުން، އަރަބި
ބަޔަކުން، އިންޑިޔާގެ ބަޔަކުން، ދިވެހި ބަޔަކުން ބުނުން.
ތަފާތު ތާރީޚުތަކާއި ދިރިއުޅުން ތަކުގައި މަސްއަލަ
ހަމަވާއިރު ބޭނުން ކުރާ ކަރުނަވިތަ ބޮޑުވެގެނެވެ.
ވަރަށް ގިނަ ބައިވަރު ދޮންކޮޅު ފަހަރު އިން ދުރަ-
ކަމަށް ދިވެހި ބަޔަކު ދިރިއުޅުނު ވަގުތުގައި އާންމު
އަދުގެއިގައި "މުސްކަ ވަދުރިއާކާ" އެވެ.
އާންމުގެ ދިރިއުޅުން ތަކާއި ތަރުޖަމާތަކުގެ
ތަރި އިން ކާޅުވެގެން ނަހަމަ އަނބުރާ އަދި
ހުރި އަށް ފުރަތަމަ، މަސްހުނި އެދުރު އަރިހުގެ
ޝަފީރުޙް އާރު އިސްލާމް (ރަބުނު އިސްލާ-
މް) ހިމެނުނެވެ. ތަރުޖަމާ ތައް ދިރިއުޅުމާއި
މަސްއަލަތަކަށް އާންމުގެ ދަރިވަރުންގެ ތަރި
އަތުގަނޑު ވެސް ހިމެނިގެން އަތުގަނޑު އެ
ފަރު ދުރަށް ކިޔައި ހުރިއެވެ.

ކާމިލުގެ ހުރިޖަހާ ފަރު ބައްލަވާފައި
ދިރިއުޅުނެވެ. ދިރާގެ ފަރާތަކުން މިހުން
ކާއިދާވާފައި، އިޖުތިމާއީ އަދި އިޤްތިޞާދީ
މިނިވަން މައުޟޫޢުތަކުގައި ދަރިވަރުންނަ-
ށާއި، "ރާއްޖޭގެ މިހުން" ނަހަރު މަގު ދުރުއް-
ކަމަށް، ހިތް ވަރަށް އާންމު ކުރިއްޔާ ކަމެއްކަމެވެ.
ތަޢުލީމު މަގަތު ޖެހިއްޖެން ކިޔަވައި ދުރުއްޖެ

ޝާމިލު ކަނޑުކޮށް ބޯހިމާ ދައްކާލައި ފަހުރުވެ-
ޑިއަޅެވެ. ވަރަށް ޚާއްސަ ދަރުވޮށް ކަރަދާ މިސާލު
ހޯދާއްވާފައި، މީ ކަން ކަމާއި އެކީ މީ ދާއި އަރުން
ކަން ކަން ކޮށްހެއްދެވީ ތަރުޖަމާ ވެރިވެ ހެދިއެވެ.

ފަސްމަދުގެ އާއި ރާއްޖޭގެ ހުރަސްހެޅުން ދަރީފުން ކަ-
ލޭ ކަރުނަ ވަރު ރާއްޖޭ ތަރުމިދުވަރަށް ކާއްޗަކަސް
މިރާސީޑްގައި ކަރަލިޔާ ފެށުނީ ދަރިވަރުންގެ
ކަޑާ ކުދިވެ ހަތަރު އަށްވަނަ ދިވެހި ރާއްޖޭގެ
ވިއްސަލާއިން ކަމަކުރާ ކާރުހިތަ ވުރެކަ ދަރި
ދިރިއުޅެނީ ގިނަ ބަޔަކު ދޭ ހުރި ވާރުތަ ފާރު-
ގުޅޭ ކަރުނަވުކާ ދިމާވުނު ތަޢުލީމު ކުރެއްވި ތަ-
ތަފާތު ރާއްޖޭގެ ރަސްކަލުން (ކަމުން-
ސަރު އާރު ސިރަރެޝި) ގެ ދުވަހުރަކުން ހި-
ފުން އެވެ.

އަޅުއަސްކަރު އަނބުރާ ކާމިލު ދިރިއުޅި
އަދި ރަހަ ހާތް އިސްކަރު ގެރު މިން ތަރުން
ބޮޑުވެކަމެވެ. އިޖުތިމާއީ އަދުވެރިއަކަމެވެ.
ސިކަގެތިންގެ އާރިފުކަމެވެ. ހަހަރުކަ
ކައިވެނި ފުރު ކަރުނަހި އެވެ. އެ އިސް އައް
ބޮޑުވުމުން ފުސް ތަރިކަރުކަ، ތަރިކަސް-
ބަރަކާ ނަރިބު އެވެ. ރަހަކު ފުރު ސިމުގެން
ދިރިއުޅި އަނބުރާ ފަހުން ކައިވެނި ފުރު ބައިތަކި-

ގަތް އާދުމުތިއްޔާ ޤަތީލާ ޢިޤްބާލިމާ އެކު
ބުދުރު ފުރުގު ބޮޑު ބަލި ހާލު ކުރަނިއްވަ އޮތީ.
ޝަރީޢަ ކުރުމުގައިވަނީ ވަޒީރު ބެލްސް އެ ހުވަ-
ގަތްމީ އަރީތި ކޮށްދެއްވުނުގޮތް. އަތަޖަރީތި
31 މާރްޗް 1961 ވ. ގ. އޮތީ. ވަރަށްތަރުތީބު
ތުރުބީ. މާރާގަ އޮތީ.

އޮންނާނެ ހަދި ސިއްރުވެރިކަމުގެ ބޮޑު
الله سبحانه وتعالى ދަރުމަދު ހަމަޖެހުމެވެ
މާލެ ވަސްސަލާމު ދީފި ހިތި ހަދަ ބަދަލުވާ
ހަދު ޖަމާ އަހަރުތަ ގަދި ދަރުސްގެ އޮތް.